

Žudiko tapatybės paradoksai

Paradoxes of the Killer's Identity

Augustas Sireikis

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras
augustas.sireikis@ff.vu.lt

Santrauka. Remiantis struktūriniu Jacques'o Lacano psichoanalize, straipsnyje atliekama Alvydo Šlepiko apsakymo „Mano draugas Sigitas“ interpretacija. Pagrindinė tyrimo problema – tapatinimasis, kuris, skirtingai nei klasikinėje psichoanalitinės literatūros kritikos tradicijoje, nagrinėjamas ne kaip psichinis autoriaus arba skaitytojo aktas, o kalbinės komunikacijos veiksmas, glūdintis pačiame meniniame tekste. Šitaip iš pažiūros paprasto ir juokingo pasakojimo apie draugo mirtį struktūroje fiksuojamas paradoksas: įvairiomis diskursyvinėmis operacijomis homodiegetinis pasakotojas vienu metu bando ir prisiimti, ir atmesti jam pateiktą apkaltinimą žmogžudyste. Tokiu būdu, priešingai nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio, trauminė diskurso struktūra susiejama ne su aukos ar liudininko, o kaltinamojo, t. y. potencialaus budelio, pozicija. Šioji straipsnyje analizuojama atsiribojant ir nuo teisinės perspektyvos, kurią pasakotojo teisinimasis adresatui numatytų empirinėje realybėje, ir nuo spekuliacijų apie kalbinio subjekto tartum realaus asmens vidinius išgyvenimus. Lyginant tokią tyrimo strategiją su galimomis alternatyvomis, pademonstruojama, kuo psichoanalitinė literatūros interpretacija skiriasi nuo psichologinės.

Pagrindiniai žodžiai: psichoanalizė, tapatinimasis, Lacanas, Šlepikas, mirtis.

Abstract. The article examines a short story “My Friend Sigitas” [*Mano draugas Sigitas*] by Alvydas Šlepikas through the lens of Jacques Lacan's structural psychoanalysis. The main focus is placed on identification, which, unlike in the classical tradition of psychoanalytic literary criticism, is examined not as a mental act of the author or reader, but as an action of verbal communication, embedded in the literary text itself. Thus, a seemingly simple and funny story about the death of a friend is revealed to be rendered around a paradox: through various discursive operations, the homodiegetic narrator simultaneously tries to accept and reject the accusation of murder. In this way, contrary to a common assumption, a traumatic structure of discourse is associated not with a victim or witness, but the accused, i.e., the position of a potential murderer. The latter is analysed neither from the legal perspective, which due to the narrator's justification to the addressee would be natural in empirical reality, nor by speculating about the inner experiences of the subject, as if he were a real person. By comparing this research strategy with possible alternatives, we demonstrate the differences between psychological and psychoanalytical interpretation of literature.

Keywords: psychoanalysis, identification, Lacan, Šlepikas, death.

Received: 2024-08-14. Accepted: 2024-09-15

Copyright © 2024 Augustas Sireikis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Struktūrinė literatūros psichoanalizė

Jei perfrazuotume žymų amerikiečių rašytojo Raymondo Carverio apsakymo pavadinimą „What We Talk About When We Talk About Love“ (1981) ir paklaustume „apie ką kalbame, kai kalbame apie literatūrą?“, tapatinimasis galėtų būti puikus kandidatas į dažniausią atsakymą. „O su kuo tapatinaisi tu?“, „Visiškai negalėjau su pagrindiniu veikėju tapatintis“, „Taip susitapatinau, kad dvi naktis nemiegojau“ bei visą eilę panašių frazių nūdien galime ne tik nugirsti kavinėje ar autobuso stotelėje, bet ir perskaityti recenzijoje ar aptikti diskusijoje apie metų knygų rinkimus.

Tačiau tapatinimasis – tai ne tik patirtis, kurią lengva atpažinti ir smalsu palyginti su kitų skaitytojų įspūdžiais, bet ir veiksmas, kuris atliekamas nesąmoningai. Dėl šios priežasties jis patenka į *psichoanalitinės* literatūros kritikos lauką, kuriame nuo XX a. II pusės šis reiškinys tyrinėjamas kaip rašymo arba skaitymo sudedamoji dalis. Antai, vadinamojoje *psichokritikoje*, dirbant su avantekstais ir egodokumentais, tapatinimasis nagrinėjamas kaip empirinio autoriaus psichikos operacija, kuri sublimuotai išreiškiama meno kūriniais (Mauron, 1972). Kiek kitą variantą siūlo *nerimo dėl įtakos teorija* [*Anxiety of Influence*], kurioje kviečiama atsiriboti nuo asmeninės autoriaus biografijos ir tyrinėti intertekstualiai realizuotą jo tapatinimąsi su pirmtakų kūryba (Bloom, 1973). Tuo tarpu skaitytojo tapatinimasis analizuojamas tarpdisciplininuose (daugiausia amerikiečių) *receptijos tyrimuose*, pagrįstuose psichoanalizės, filologijos ir šiuolaikinės psichologijos principų derinimu (Holland, 1975).

Šias nūdien jau klasikinės psichoanalitinės kritikos prieigas vienija orientacija į subjektą teksto išorėje. Kitaip tariant, nors „pacientas“ vis kitas – konkretus skaitytojas, rašytojo asmenybė arba autorius kaip literatūros istorijos dalyvis – judama nuo *teksto prie asmens*.

Šiame straipsnyje siūlome atvirkštinę kryptį – *nuo asmens prie teksto*. Tokio judesio atspirties taškas – prancūzų struktūralizmo nuostata, jog „rašymas sunaikina visus kalbančius balsus ir bet kokias ištakas“, o „skaitytojas yra žmogus be istorijos, be biografijos, be psichologijos“ (Barthes, 2022 [1967]). Ne paslaptis, jog dar gerokai iki šio žymaus Barthes'o manifesto psichoanalizėje struktūrinį posūkį atliko Jacques'as Lacanas. Jis Freudo konceptus perkėlė iš instinktų į kalbos lauką, kuriame neurotinus simptomus, riktus bei sapnus tyrinėjo kaip poetines operacijas. Šitaip buvo pakeista ir pagrindinio psichoanalizės objekto – nesąmonybės – samprata. Nepaisant to, kad Freudą atradimus net ir šiandien įprasta sieti su žmogaus viduje slypinčiais prigimtiniais instinktais, Lacano pozicija absoliučiai priešinga: „nesąmonybės konceptą sudaro simboliškumo buvimas žmogaus išorėje“ (Lacan, 1999 [1956]: 467). Tai reiškia, jog psichoanalizėje tyrinėjama ne asmenybės šerdis, kurią kalba tik išreiškia, o diskursas (ne tik žodinis, bet ir atliekamas veiksmis, gestais ir pan.), realizuojamas kaip intersubjektyvi sąveika¹.

¹ Būtent tuo skiriasi dvi sąvokos, kurios dažnai maišomos ir kasdienėje kalboje, ir humanitariniuose moksluose. *Pasąmonė* [vok. *Unterbewusste*, pranc. *subconscient*, ang. *subconscious*] žymi psichikos viduje tartum po sąmone slypinčią ir kultūros nepaliesią prigimtį (kartais: antrą sąmonę, kuri esą tartum paslėpta, bet vis vien veikia

Atitinkamai, struktūrinė psichoanalizė grindžiamas darbas su literatūra orientuotas ne į asmenis, gaminančius ar suvokiančius meno kūrinį, o į „nesąmoningą teksto darbą“ (Bellemin-Noël, 1989: 225). Šį terminą prancūzų kritikas Jeanas Bellemin-Noëlis pasiūlė tam, jog atkreiptų dėmesį, kad jau Freudas tyrinėtas *sapno darbas* (latentinių minčių išskrypimas, siekiant apeiti net miegant būdraujančią cenzūrą) liudija psichoanalizės orientaciją ne į asmenybes, o tam tikrus reikšminius darinius, kurie gali būti nagrinėjami pagal imanentinės analizės principus. Taip pakeitus fokusuotę, vietoj tradicinio psichoanalitinės kritikos klausimo „*kieno nesąmonybė?*“ sprendžiama problema „*kaip parašytas tekstas?*“, laikant jį „pačiu sau pakankamu įvykiu“ (1988: 11). Iš tokios perspektyvos kūrinio kitybė, išstumtas turinys, svetimumas, galų gale *pati išorė glūdi viduje* – ne rašytojo gyvenime ar skaitytojo galvoje, o paties teksto struktūroje. Atitinkamai, įvairios nesąmonybės operacijos (perkėlimas, sutirštinimas, perstūmimas ir kt.) tyrinėjamos ne kaip kūrėjo ar suvokėjo psichikos veiksmi, o teksto mechanizmai, ir dėl to jos nurodo ne į kažką anapus jo, o tokį kūrinio reikšmės sluoksnį, kuris be psichoanalizės nebūtų prieinamas.

Vadovaudamiesi tokia strategija, šiame straipsnyje atliksime psichoanalitinę Alvydo Šlepiko apsakymo „Mano draugas Sigitas“ interpretaciją. Iš pirmo žvilgsnio, šis kūrinys – tai nuotaikingas, bet paprastas provincijos gyventojų monologas apie alkoholišką draugą, kuris, kaip paaiškėja pačiame gale, buvo nužudytas. Galėtų atrodyti, kad šiame šmaikščiam pasakojime verta analizuoti nebent tik intrigos konstravimą – ryšį tarp teksto eigoje pateikiamų užuominų apie žūtį ir netikėtos pabaigos, kai sykiu su mirtimi pasirodo, jog žmogžudyste kaltinamas ne kas kitas, o pats pasakotojas. Norint aprašyti šitaip kuriamą įtampą, psichoanalizė visiškai nereikalinga.

Tačiau čia siūlome visai kitokį požiūrį į Šlepiko apsakymą: tai ne nuotykinis detektyvas, kurio vienintelė vertė – anekdotinė atomazga, o tankiai surišta reikšminė struktūra, kurioje subjektas vienu metu bando ir prisiimti, ir paneigti jam primestą žudiko tapatybę. Kūrinys baigiamas žodžiais „O man, blet, sako, kad aš jį užmušiau. Nesąmonė“ (Šlepikas, 2016: 59, kursyvas A. S.), tačiau viso teksto eigoje pasakotojas teisinasi žodžiu *nemušiau* ir kaimpat „patikslina“, jog tik įspyrė, trenkė, sviedė draugą kaip maišą ir pan. Siekiant suprasti diskursyvinę tokios komunikacijos logiką, psichoanalizė – tai pati parankiausia priega.

Taigi, šio straipsnio problema dvejojama. Viena vertus, keliame bendro pobūdžio klausimą, kaip nagrinėti tapatinimąsi literatūroje, remiantis struktūrine Lacano psichoanalize. O kalbant konkrečiau: kokia tapatinimosi struktūra glūdi Šlepiko apsakyme „Mano draugas Sigitas“? Sieksime įrodyti, jog žudiko tapatybė šiame tekste funkcionuoja ne kaip kaltė, kurią tiesiog vengiama prisiimti, o paradoksas, dėl kurio tapatinimasis tampa neįmanomas. Ir nors ši neįmanomybė kompensuojama itin kūrybingu simboliniu tinklu, tačiau jis yra savotiškai bergždžias: skirtingai nei daugelyje kitų pasakojimų apie smurtines mirtis, Šlepiko apsakyme pasakotojas nesugeba nei prisiimti žudiko tapatybės, nei išsitiesinti.

pagal racionalaus mąstymo principus). Freudas jau psichoanalizės pradžioje atmetė šį terminą kaip netinkamą ir vietoj jo nuosekliai vartojo sąvoką, kuri šiame darbe verčiama žodžiais *nesąmonybė* ir *nesąmoningumas* [vok. *Unbewusste*, pranc. *inconscient*, ang. *unconscious*].

Pasiteisinimas ir balso simuliacija

„Mano draugas Sigitas“ parašytas lyg būtų pasakytas. Kalbėjimo balsu įspūdis konstruojamas pasitaisymais – „fortkė (žinau – orlaidė, negalima sakyti fortkė)“ (55), papildymais – „Užmiršau papasakoti, ką jis man pridirbo“ (58) ir kitokiomis nuorodomis į sakymo situaciją kaip nepertraukiamą kalbėjimo dabartį – „Kas jį pakvietė į kompaniją, aš dabar nepasakysiu, gal aš, gal ne aš...“ (57). „Dabar nepasakysiu“ vietoje „šioje (teksto) vietoje neparašysiu“ šiame apsakyme funkcionuoja ne kaip semantinis tropas, kuriuo būtų sakoma viena, nors omenyje turima kita, o konstrukcija, kuria slepiama *parašyto teksto erdvė* ir simuliuojamas *kalbėjimo balsu laikas*. Tokiais pasakymais, kaip ir staigiais perėjimais nuo vienos temos prie kitos bei dažnais šuoliais pasakojimo laike, kuriama spontaniškos gyvos šnekos regimybė.

Maža to, simuliuojamas dažniau kalbėjimui nei rašymui būdingas dialogiškumas. Žinoma, apsakymo eigoje pasakotojo niekas nepertraukia, tačiau vien iš jo kalbos galima spręsti, jog kreipiamasi į adresatą, kuris nepriklauso mažo miestelio bendruomenei: Sigito biografija pasakojama nuo pat vaikystės, o aplinkos apibūdinimai akivaizdžiai skirti tam, kuris nėra jos matęs. Tartum reaguodamas į kritišką klausytojo būvį pasakotojas pasitaiso, kai prasprūsta nenormatyvinė leksika („fortkė“ pakeičiama į „orlaidę“, „šibos“ į „langų stiklus“ ir pan.), ir nuolatos bando pasiteisinti – ne tik dėl mušimo, bet ir smarvės, pinigų neturėjimo ir t. t. Taigi, nors tekste nėra nė vieno tiesioginio kreipinio į adresatą, jis konstruojamas kaip svetimas, kuriam reikia „viską“ papasakoti ir įrodyti savo nekaltumą.

Iš pažiūros, tokia diskursyvinė situacija itin panaši į psichoterapiją, kurioje pacientas pasakoja apie savo veiksmus ir išgyvenimus. Tačiau jei sekame Lacano ir suponuojame, kad nesąmonybė – tai ne subjektyvi vidujybė, o intersubjektyvi kalbinė sąveika, tuomet tariamai „tikrieji“ išgyvenimai, glūdinčys anapus kalbos, tampa lygiai taip pat neprieinami kaip ir įvykių tikrovė, kurios negalime patikrinti, mat šis kūrinys – tai fikcija. Tokiu atveju teksto kalba turi būti traktuojama ne kaip kliūtis, pro kurią reikia prasibrauti ir pasiekti paslėptą lobį, o paviršius, iškalbinga faktūra. Kalbant tiksliais struktūrinės psichoanalizės terminais, pirmenybę reikia teikti ne įsivaizduojamybei, o simbolinei plotmei.

Anot Lacano, *įvaizdintąją plotmę*² sudaro intuicijos, kuriomis įprasta vadovautis kasdienybėje: žmogus įsivaizduoja turįs stabilią tapatybę, žodžiai jam turi fiksuotas reikšmes, kalba leidžia pažinti kito asmens mintis ir pan. Šiomis nuostatomis nesąmoningai pridengiama *simbolinė plotmė*, kurioje individas funkcionuoja ne kaip autonomiška būtybė, o tam tikrās kalbės, ideologijos, kultūrinės tradicijos bei bendruomenės subjektas (lot. *subiectus* – mestas, padėtas po apačia). Kitaip sakant, įsivaizduojamybėje individas veikia kaip asmuo su aiškia tapatybe ir laisva valia, o simbolinėje plotmėje – kaip subjektas, kurio net patys intymiausi ar asmeniškiausi patyrimai konstruojami pagal tam

² Lacano terminas *l'imaginaire* į lietuvių kalbą iki šiol verstas gan skirtingai: *įsivaizduojama plotmė* (Žukauskaitė, 1999: 56), *įvaizdintoji plotmė* (Lacan, 2011 [1966]: 373, vert. Keršytė, Mikalauskienė) *įsivaizduojamybė* (Saboliū, 2012: 225). Idant ši sąvoka nebūtų maišoma su vaizduote kasdiene šio žodžio prasme (realiai neegzistuojančių dalykų išsigalvojimas), šiame tyrime kaip sinonimus vartojame įsivaizduojamybės ir įvaizdintosios plotmės terminus.

tikras visuomenės normas, joje dominuojančias vertybes, cirkuliuojančius vaizdinius bei ideologiškai įkrautą kalbą.

Remiantis šia perskyra, Šlepiko apsakymo pasakotojas, nors ir funkcionuoja tartum gyvai balsu kalbantis asmuo, turi būti nagrinėjamas kaip būtent *diskursyvintis*, o ne psichologinis subjektas. Vadovaudamiesi tokia nuostata, visų pirma aptarsime jo sąveiką su Sigitu, kuris priklauso pasakymo plotmei kaip veikėjas, o tada komunikaciją su kūrinio adresatu, kuris priklauso sakymo situacijai.

Tapatinimasis ir interpeliacija

Viena vertus, Šlepiko apsakymo pasakotojas įvykius stebi iš labai arti, o kai kuriuose net dalyvauja. Naratologijoje tai vadinama aukštu homodiegetiškumo laipsniu, dažnai lydimu vidinės fokusuotės – pasakojimo iš konkrečios individualios perspektyvos (Genette, 1972: 193, 245). Tačiau kita vertus, pasakotojas neretai virsta kolektyvinio subjekto – draugų būrio – dalimi ir liudija ne savo vieno, o jų bendrą patirtį. Šitai ypač išryškėja sulėtėjus pasakojimo tempui – kaskart, kai blaškymąsi nuo vienos temos prie kitos pristabdo išsamesnis konkretaus įvykio atpasakojimas, patirtis nusakoma daugiskaitos pirmu asmeniu: „Mes palaukėm vidurnakčio“ (Šlepikas, 2016: 53), „Mes juokėmės, rūkėm be saiko, į Sigitą beveik dėmesio nekreipėm“ (55), „Patys – durniai – parvažiuom namo pamiegot“ (58) ir t. t. Maža to, pats šių istorijų turinys – tai paribyje besančiam Sigitui keliami (arba jo paties išsiskelti) išbandymai, kuriais jis bando integruotis į grupę ir įsitvirtinti kaip to paties „mes“ dalis:

1. Susilažinęs, jog drąsiai naktį pereis per miestelio kapines, Sigitas užkliuvo už tvoros, labai išsigando ir lažybas pralaimėjo.
2. Susilažinęs, kad pralįs pro orlaidę, Sigitas užstrigo, bet draugams ėmus deginti padus cigaretėmis, išbandymą vis dėlto išlaikė.
3. Susitaręs, jog leis draugams pamiegoti ir pardavinės už jų pinigus pirktą alų bei užkandžius, Sigitas viską pragėrė ir pasipelnymo planą sužlugdė.

Visuose šiuose trijuose išbandymų pasakojimuose esama užuominų į Sigitą mirtį. Pirmuoju atveju – tai ne tik kapinės, bet ir tiesioginis kreipinys „aš, Sigitas Neverauskas, nieko nebijau, eikit velniop, numirėliai!“ (53); antrojoje istorijoje pasirodo lemtingasis veiksmazodis „užmušti“ – „Mes nespėjom pagalvot, kad jis užsimušė, o Sigitas jau virtuvėje“ (56); o trečią kartą žodis jau susiejamas ir su mintimi – „Aš pamaniau, kad Saulius ir Rimas užmuš Sigitą, bet ir man jau stogas važiavo“ (58).

Tačiau akivaizdu, jog vis didėjančios rizikos nepakanka, kad iniciacija būtų sėkminga. Sigitas bando ir bando įsilieti į būrį, draugai jo pastangų neatmeta, tačiau vis vien išlaiko distanciją. Itin iškalbina, jog net tą vienintelį kartą, kai nutrūktgalvis lažybas laimi (pralenda pro orlaidę) ir, rodos, turi pagaliau būti priimtas kaip savas sugėrovas, pasakotojas nutyli, ar integracija įvyko, ir vietoj to dar sykį pastato Sigitą į paribį kaip kitokį: „Toks jau tas Sigitas. Dabar galvoju – jeigu kitas būtų buvęs, tai visus šonkaulius tikriausiai būtų susilaužęs, o šitam – nieko“ (56). Nors ir linksmas, šis Sigitą išskirtinumo pabrėžimas,

t. y. išskyrimas žodžiais, palaiko tą pačią distanciją, kuri istorijos (fabulos) lygmenyje įsteigiama atskyrimo veiksmis.

Šis prieštaravimas tiesiogiai koreliuoja su įtampa tarp vienas kitam prieštaraujančių epitetų, kuriais Sigitas apibūdinamas kaip draugas: viena vertus, „kompaneiskas“ (51), „linksmas“ (52), išradingas (53), kita vertus, „niekšybė“ (54), „žulikas“ (56), „glušas“ (58). Ne ką mažiau paradoksalus ir jo kaip sūnaus vertinimas: iš vienos pusės, „jau seniai tėviams jis kaip kaulas gerklėj įstrigęs. <...> per jį jie paseno“ (50-51), iš kitos, „tie tėviai tai irgi geri sukčiai: pasiėmė vaiką, o vis tiek visai savu nelaiškė. <...> Užtat tėviams ir atsirūgsta“ (53). Kaip paaiškinti tokius šuolius nuo vieno kraštutinumo prie kito?

Užuot įsivaizdavę, jog galime Sigitą analizuoti kaip realų asmenį, pažvelkime atidžiau į tą, kuris šį prieštaravimą draugo paveikslą pateikia. Koks įvykis pažeidė nusistovėjusią pasakotojo būties ir buities tvarką mažame miestelyje? Įvairiausių vagysčių ir šunybių Sigitas praeityje prikūręs visą eilę, tačiau iki pat kūrinio galo išsaugota intriga – tai būtent dukterėčios dviratėlio pagrobimas. Šis nusikaltimas atliekamas prieš pasakotojo šeimą, kuri atvyko iš miesto ir atlieka labai dviprasmišką vaidmenį. Viena vertus, lanko jį kaip giminaitį, tvarko jo namus, duoda pinigų, tačiau kita vertus, savotiškai teisia – vis randa ką prikišti, priekaištauja ir nepasitiki juo. Trumpai tariant, šeima į pasakotojo būvį įsiveržia kaip *kitokie*, iš *kitur* ir atlieka vertinimo funkciją. Lacano psichoanalizėje tokia instancija vadinama *Kitu*, kurio interpeliacija – tai bet kokio tapatinimosi sąlyga.

Kas konkrečiai yra interpeliacija ir kaip ji susijusi su tapatinimusi? Anot Lacano, pats pirmasis tapatinimasis žmogaus gyvenime įvyksta per žymiąją veidrodžio stadiją, kurios metu vaikas pirmąsyk atpažįsta savo atspindį kaip save. Šitaip nauji, chaotiški, paskiri jusliniai patyrimai sujungiami į vientisą kūno vaizdinį, kuris prisiimamas kaip savastis. O tai ne tik leidžia geriau valdyti motoriką bei atskirti save nuo kitų žmonių, bet ir tampa savotišku precedentu bei schema visiems likusiems susitapatinimams ateityje:

veidrodžio stadiją pakanka suprasti kaip tapatinimąsi pilnaja šio psichoanalizės termino prasme: tai subjekto transformacija, įvykstanti tada, kai jis prisiima koki nors atvaizdą <...> Jei norėtume šią formą perkelti į labiau pažįstamą registrą, derėtų veikiau ją pavadinti idealiuoju ego³, kadangi vėliau ji taps antrinių tapatinimųsi šaltiniu (Lacan, 1999 [1949]: 92-93).

Remiantis klasikine veidrodžio stadijos samprata, dažnai suponuojama, kad bet koks tapatinimasis – tai įsivaizduojamybės reiškinys. Tačiau tokią nuostatą paneigia pats Lacanas, kuris pabrėžia, kad tam tikra simbolinė komunikacija vyksta jau paties pirmojo tapatinimosi metu. Esmė tame, kad atspindžio veidrodyje pavertimas savastimi niekada nevyksta savaime, t. y. tartum iš paties vaiko vidaus ar jo paties iniciatyva. Šis procesas visuomet lydėtas motinos ar bet kokio kito suaugusio asmens paskatinimų bei padrą-

³ Šioje žymiojo straipsnio „Veidrodžio stadija“ (1949) vietoje Lacanas vartojo terminą *je-idéal*, kurį pažodžiui galėtume versti *idealusis-aš*. Tačiau įtraukęs šį tekstą į savo raštų rinktinę 1966 m. Lacanas išnašoje pažymėjo, jog nuo to laiko šios sąvokos atsisakė ir pakeitė ją terminu *moi idéal*, kurį nuosekliai naudojo ir vėlesniuose straipsniuose, ir gyvai vestuose seminaruose. Įvardžiu *moi* į prancūzų kalbą verčiamas Freudo terminas *Das Ich*, kuris ir į lietuvių, ir į anglų kalbą įprastai verčiamas *ego* (plg. *superego* – *surmoi*, *id* – *ča*). Turint tai omenyje ir vengiant maišaties su lietuvių kalboje jau nusistovėjusia Freudo terminų vertimo tradicija (*Es* – *ne tai*, *o id*, *Ich* – *ne aš*, *o ego*, *Über-Ich* – *ne super-aš*, *o superego*) šioje vietoje rašome būtent *idealusis ego*.

sinimų: „Kas ten toks? Jonukas!“, „Matai? Čia tu! Čia tu!“ ir pan. Analogiškų frazių ar jas atitinkančių gestų įvairovė – begalinė, tačiau šiuo atveju svarbi ne jų specifika, o universalus principas – pats kito asmens buvimas, kreipinys ir įsiveržimas į subjekto patirtį. Trumpai tariant, nors ir skirtingai, tačiau visada be išimties veidrodžio stadiją į priekį veda bei formuoja kitas, ją jau praėjęs asmuo. Ir dėl to tapatinimosi struktūrą sudaro ne du (subjektas ir atspindys), o trys nariai (subjektas, atspindys, Kitas).

Nors trečiojo rolę veidrodžio stadijoje dažniausiai atlieka vaiko tėvai, teoriškai ją prisiimti gali bet koks asmuo. Būtent todėl Lacanas ir naudoja terminą *Kitas*. Ši sąvoka rašoma iš didžiosios raidės dėl to, kad žymi ne atlikėją, o vaidmenį, t. y. ne patį asmenį, o jo prisiimtą funkciją – simbolinę interpeliaciją, t. y. kreipinį, kuriuo subjektui siūlomas, o kartais ir primetamas tam tikras idealusis ego.

Taigi, tapatinimasis nėra nei tiesiog imitacija, nei natūralus veiksmas, kurį galime stebėti ir gyvūnijos pasaulyje, o veikiau socialinis reiškinys, tam tikra komunikacijos struktūra. Tapatindamasis subjektas ne tik keičiasi, bet ir komunikuoja šį pokytį Kitam, nuo kurio vaikystėje priklauso ir kuriam nori įtikti (Lacan, 2019 [1961]: 353-354). Vėliau, nors žmogus ir įsivaizduos besąs autonomiškas bei valingas, kiekvienas tapatinimasis vyks tos pačios struktūros pagrindu, kurioje Kito funkciją atliks įvairūs autoritetai (mokytojas, kunigas, dekanas), institucijos (valstybė, policija) ar bet koks žmogus, kuriam pats subjektas nesąmoningai suteiks galią dovanoti arba atimti tam tikrą jo tapatybę (giminaitis, sutuoktinis ar tiesiog kolega). Skirtingai nei veidrodžio stadijoje, interpeliacija brandaus žmogaus gyvenime dažnai pagrįsta ne konkrečiu regimu pavidalu, o signifikantu (pavyzdžiui, „mokinys“, „žmona“, „išdavikas“ ir t. t.), kuris subjektui suteikiamas, siūlomas arba brukamas kaip *simbolinis vaidmuo*.

Turint tai omenyje, grįžkime prie Šlepiko apsakymo ir įvertinkime pasakotojo sąveiką su visais trimis svečiais iš miesto. Iš pažiūros šio diskursyvinio subjekto santykiai su šeima tikrai nėra centrinė kūrinio tema, tačiau, kaip matysime, būtent jie atsispindi tame, kaip prieštaringai nusakomas Sigitas.

Nei savas, nei svetimas

Jei atvykėlius iš miesto interpretuojame kaip trilypį Kitą, kuris interpeliuoja pasakotoją, galime matyti, kad jis ne pasyviai priima jam primetamus vaidmenis, nesitapatina su jais, o savotiškai permeta Sigitui. Kaip veikėjas šis subjektas stovi adresato pozicijoje – jį teisia šeima. Tačiau kaip pasakotojas jis stojasi į adresanto poziciją ir dėl tų pačių dalykų teisia kitą veikėją – Sigitą. Taigi, subjektas skyla – kaip veikėjas jis patiria interpeliaciją, o kaip pasakotojas ją atlieka, t. y. perstumia nuo savęs ant Sigito.

Perstūmimas [vok. *Verschiebung*, pranc. *déplacement*, ang. *displacement*] – tai psichoanalizės terminas, kuriuo nusakomas vienos figūros reikšmės priskyrimas kitai. Freudas šį procesą visų pirma įžvelgė sapnuose, o vėliau tyrė ir kaip neurotinių simptomų susidarymo mechanizmą. Būtent dėl perstūmimo, pavyzdžiui, skrybėlė sapne gali žymėti ją nešiojantį tėvą, o liguistas nosies kasmasis gali simbolizuoti išstumtą geismą giminaičiui su didele nosimi. Remdamiesi Lacano nuostata, jog perstūmimas – tai diskursyvinė operacija sim-

bolinėje plotmėje, pažvelkime į kiekvieną pasakotojo šeimos narį atskirai, įvardinkime kokius konkrečius vaidmenis jie primeta, kaip subjektas pasakojimu permeta juos ant Sigito, o tada apmąstykite, kodėl tai daroma apskritai.

1) *Sesė subjektą interpeluoja kaip vargšą, bet nepatikimą nevalą.* Dar prieš atvykdamą ji jau prašo brolio negerti, o atvažiavus labiausiai priekaištuoja būtent dėl alkoholiko smarvės. Atitinkamai, Sigito ydas pasakotojas aiškina tuo, kad šis „greit prasigėrė, štai kas“ (Šlepikas, 2016: 52). Nepaisant to, kad sesė šitaip brolių atstumia, jis vis vien bando jai įtikinti – „Savo kambary nerūčiau! Galima sakyti, kad aukojaus“ (ten pat.). Atitinkamai, per savotiškas aukas nupasakojamas ir Sigitas – jis žygiuoja naktį per kapines, pusiau nuogas lenda per orlaidę ir pan. Deja, užuot pozityviai įvertinusi brolio pastangas, sesė tik padidina distanciją per visai kito tipo auką (ne žygdarbį, o išmaldą) – iš gailėsčio duodamus keturiasdešimt litų, kuriuos jis norom nenorom priima. Kodėl nenorom? Nes jis ne save, o Sigitą apibūdina kaip tokį, kuriam pats aukoja: „duodavau kokį litą, kartais „Žvejų“ nupirkdavau, kartais dar ko“ (56). Galų gale, mušti Sigitą subjektas juk nusprendė dėl to, kad šis nuskriaudė būtent Agnytę – tą patį veikėją, kuri nuo brolio bando saugoti sesė. Taigi, subjekto kalboje Sigitas simboliškai (netiesiogiai, implicitiškai) realizavo grėsmę, kurią sesė savo draudimais ir pasipiktinimais – „nelįsk, dar pargrius, neduok to, nerūkyk prie jos, neduok ano“ (52) – siejo su pačiu pasakotoju.

2) *Sesers vyras subjektą interpeluoja kaip smerktiną nevykėlį.* Šeimyninis šio personažo statusas pašiepiamas – „atseit švogeris“ (58), daug labiau akcentuojamas aukštas jo statusas, abstinencija ir tylus šlykštėjimasis, todėl subjektas renkasi pats jo vengti – „stengiausi akyse jam dažnai nemirguliuoti“ (51). Atitinkamai žvelgiama ir į Sigitą – „jis seniai manęs ir Sauliaus su Rimu turėjo vengti kaip velnias kryžiaus. Ratais aplink mus turėjo vaikščioti ir artyn neit, po kojom nesipainiot“ (56). Svarbiausia, kad šitaip sakoma ne dėl kurios nors kitos Sigito kiauulystės, o būtent dėl pragertos paplūdimio verslo investicijos. Subjektas su draugais tą sykį prarado ir alų, ir užkandžius, ir pinigų, liko tik pavydus žvilgsnis į „įmitusius anų dienų vargo biznierių snukius – raudonus, o televizorių dar raudonesnius“ (57). Atitinkamai, sesės brolis apibūdinamas kaip „riebiasprandis tešlius. Kaip tik toks tipas, kokių negaliu pakęst“ (58). Be abejo, pasakotojui neįmanoma pilnai susitapatinti su sėkmingu verslininku iš miesto ar televizijos, tačiau Sigitą jis smerkia už buvimą tokiu pat nevykėliu, kuriuo jis pats kaip veikėjas implicitiškai tampa šalia sesės brolio.

3) *Dukterėčia subjektą interpeluoja kaip žaidimų draugą.* Iš pažiūros, panašų požiūrį į Sigitą akivaizdžiai liudija prisiminimai apie linksmą jo būdą jaunystėje, tačiau šiuo atveju esama labai svarbios papildomos simbolinės operacijos. Subjektas žavisi mergaite ir sąveiką su ja nusako vien pozityviai – „Labiausiai iš jų man patinka dukterėčia mano Agnytė – gražuolė“ (51-52), tačiau jų santykį riboja sesė, kuri saugo dukrą nuo įsivaizduojamų pavojų: neleidžia kelti į medį, rūkyti šalia, liepia laikytis atokiai ir pan. Dėl to subjektas ant Sigito perstumia ne dukterėčios jam siūlomą vaidmenį, o savo paties žvilgsnį į ją, savotiškai uždraustą sesės. Būtent tai žymi visa eilė neatsitiktinių figūrų. Dukterėčia – mažas vaikas, o Sigitas ir greit prasigėrė dėl to, kad „mažutis“ (52), ir pro orlaidę pralindo būtent todėl, jog „mažiukas“ (56). Abu veikėjai lyginami su paukščiais:

mergaitė „strikčioja kaip mažas gandriukas su raudonom kojine“ (52), o Sigitas „liesas, kiek jis ten sveria – kaip žvirblis“ (55). Abu lipa į aukštas erdves: Agnytė – į medį, o Sigitas – per orlaidę, kuri nusakoma žodžiais „Ten aukšta buvo, kokie du su puse metro, o gal ir dar aukščiau“ (56). Galų gale, požiūris į mergaitės norą kopti – „kad ir nugrius porą kartų, koją nusibrozdins – na, tai kas?“ (52), o Sigitas kritęs, baigęs nuoga „nudilginta mašna“ (56), taipogi veikia juokingas nei tragiškas.

Taigi, prieštaravimų ir skirtingų kraštutinumų pasakojime apie Sigitą gausa – ne atsitiktinė, ne šiaip šmaikštaus stiliaus bruožas, o sutirštinimo ir perstūmimo rezultatas. Sutirštinimu [vok. *Verdichtung*, pranc., ang. *condensation*] psichoanalizėje vadinamas kitas sapnų, riktų bei simptomų susidarymo mechanizmas, kuomet kelios figūros sujungiamos į vieną (būtent dėl sutirštinimo, pavyzdžiui, vyriškis su suknele sapne gali simbolizuoti ir tėvą, ir motiną). Tuo tarpu šiame apsakyme subjektas sutirština atvykėlių iš miesto interpeliacijas ir perstumia jas ant draugo. Iš psichoanalitinės perspektyvos, kaip tik dėl to Sigitas tampa ir *nevala*, ir *nevykėlis*, ir *draugas*. Būtent dėl to pasakotojas juo nepasitiki, bet užjaučia, smerkia, bet prisimena ir žavisi smagia jo jaunyste.

Labai svarbu, jog apsakyme nėra jokių ženklų, kad pasakotojas kaip veikėjas priešintųsi sesers bei jos vyro smerkimui ar net maištautų. Jų primetamus vaidmenis jis akivaizdžiai atmeta, tačiau šitai daro ne veiksmis kaip pasakymo lygmens subjektas (veikėjas), o savo diskursu kaip sakytojas (pasakotojas). Ne šeimai, o pasakojimo adresatui skundžiasi giminių pretenzingumu bei netiesiogiai demonstruoja, kad tokį, kokį jie mato jį, jis pats mato Sigitą. Eksplicitinėmis deklaracijomis pasakotojas vis grįžta prie to, kuo jis nuo Sigitos skiriasi (negeria tiek daug, pasitaupo pinigais, ne tinginiauja, o dirba ir t. t.), jo diskurse labai tiesiogiai išreikšta intencija nuo šio veikėjo atsiriboti. Tačiau implicitiškai simbolinėje teksto plotmėje liudija jų abiejų kaip teisiųjų panašumą.

Kalbant tiksliais Lacano terminais, subjektas atmeta šeimos jam primetą trilypį idealų ego ir vietoj to *susitapatina su Kitu* kaip vieta, iš kurios pats pasakojimu atitinkamai interpeliuoja Sigitą. Mąstant šia kryptimi, simbolinis subjekto skilimas sukuria įtampą tarp dviejų bendruomenių – provincijos ir atvykėlių.

Miestas ir miestelis

Akivaizdu, jog sesers atvykimas keičia įprastą subjekto namų tvarką – jo prašoma negerti, draudžiama rūkyti, patalpos ir daiktai vėdinami ir t. t. Netiesiogiai išvartytas, jis virsta svetimu savo paties namuose. Tačiau užuot priešinęs, subjektas tapatinasi su savo teisėju ir perstumia patį išvartymą ant Sigitos – net septynis primena, kad Sigitą jo šeima išmetė į lauko virtuvę. Vietoj to, kad užjautų bendro likimo draugą, pasakotojas, priešingai, tremtį palaiko: „[itėviai Sigitą] išmetė į lauko virtuvėlę. Aš jų vietoj seniai būčiau taip padaręs. Ir lauko virtuvėlės nebūčiau jam palikęs. Dar ir pavardę būčiau atėmęs“ (51).

Žinoma, diskurso intencijos plotmėje šio akcento tikslas – pastatyti Sigitą į paribį, o pačiam įsitvirtinti kaip „normaliam“ provincijos bendruomenės nariui. Tą patį tartum liudytų ir minėtos išbandymų istorijos, ir kai kurie smulkesni epizodai, pavyzdžiui, mažo Sigitos prievolė vienam šaltame rūsyje skabyti bulvių daigus, kol pasakotojas su draugais

lauke žaidžia futbolą (53). Tačiau teisdamas Sigitą, subjektas save pastato į tam tikra prasme neįmanomą padėtį. Iš vienos pusės, jis tapatinasi su miestiečiais kaip Kitu, tačiau ši pastanga negali būti realizuota paprasčiausiai dėl to, kad kaip veikėjas jis priklauso provincijos bendruomenei, kuri kiekvienu mažmožiu atvykėliams svetima. Iš kitos pusės, smerkdamas Sigitą, subjektas susvetimėja su savo paties bendruomene, kadangi bando tapatintis su tais, kuriems mažo miestelio įpročiai absoliučiai nepriimtini.

Ši įtampa ryškiausiai matoma subjekto santykiyje su laiku. Viena vertus, savo skirtumą nuo Sigitos jis nusako žodžiais „Aš tai nevengiu ir darbo, ir užsidirbu, <...> jeigu turiu dvidešimt [litų], tai dešimt palieku, neprageriu visų. Juk reikia apie ateitį galvot“ (52). Tačiau pasakodamas apie save kaip draugų būrio narį, jis atsimena, jog „Tada mes tolyn nesizvalgėm, ateitis buvo paprasta ir aiški – šiandien po pietų ateitis, rytoj ryto ateitis, o rytoj vakaras gal jau ir nebe ateitis, o tik migla“ (57). Šis prieštaravimas puikiai iliustruoja dvigubą susvetimėjimą, susiskaidymą, bet labai svarbu fiksuoti, jog *ateities* perspektyva nei vertės, nei prasmės neturėjo būtent *praityje*. Maža to, pasakodamas apie praeitį, kalbantysis gali lyg niekur nieko, be jokių gėdos ženklų savo situaciją apibūdinti praktiškai tais pačiais vaizdiniais, kuriais pasmerkia Sigitą: „aš niekur nedirbau, buvau grįžęs iš kalėjimo“ (56). O kitu sakiniu net ir didžiutis: „nesiruošiau šitai santvarkai niekaip padėti. Galima sakyti, buvau toks tylus rezistentas“ (57).

Remiantis vien priešprieša tarp miesto ir miestelio, situacija atrodo absurdiška: bedarbis buvęs kalinys bando tapatintis su švariais ir sėkmingais miestiečiais, idant pasmerktų draugą alkoholiką. Tačiau įvedus laiko dimensiją, šis paradoksas sumažėja, kadangi ir kalėta, ir darbo neturėta būtent sovietmečiu, o nepriklausomybės laikais subjektas neva nėra tinginys, jis dirba, taupo ir pan. Šitaip topografinis (bendruomenių kaip erdvių) konfliktas sprendžiamas istorinėje (laiko) plotmėje. Pasakotojas gali save apibūdinti kaip dvejoją – ir savą miestelio bendruomenės narį, ir be reikalo pasmerktą svečių iš miesto – kadangi šių dviejų kolektyvų tapatybės grindžiamos skirtingais istoriniais laikotarpiais: mažo miestelio identitetas siejamas su nepriteklumi ir atitinkamais įpročiais bei tradicijomis praityje, o miesto – su švara, tvarka ir sėkme ateityje.

Ir nors galėtų atrodyti, jog miestui taip suteikiama vienareikšmiškai pozityvi prasmė, o provincija pasirodo vien negatyviai, tačiau iš tiesų viskas juk priklauso nuo perspektyvos: remiantis miestelio verčių sistema, miesto švara – tai perspaustas pedantiškumas, tvarka – tai nyki abstinencija, o finansiškai sėkmingi juk ne kas kiti, o būtent tokie tipai kaip pasakotojo sesės brolis, kurio jis negali pakęsti.

Ką reiškia užmušti?

Tačiau kodėl pasakotojas apskritai tapatinasi su svečiais iš miesto kaip Kitu ir teisia savo draugą? Iš pirmo žvilgsnio, tartum akivaizdu, jog šiomis operacijomis paprasčiausiai vengiama nemalonumo, kai esi laikomas nevala ar nevykėliu. O kadangi sesė neleidžia broliui pasidžiaugti net santykiu su Agnyte, žvilgsnį į dukterėčią subjektas sulieja su bjauriaisiais vaidmenimis ir nukreipia į Sigitą abu dalykus – ir tai, kas atgrasu, ir tai, kas uždrausta. Tačiau toks aiškinimas – veikiau psichologinis, o ne psichoanalitinis. Jis

grindžiamas intucijomis apie tariamai natūralias emocines reakcijas, o ne šio konkretaus teksto simbolinės plotmės specifika – kaltinimo ir teisinimosi dinamika. Turint omenyje, jog perstumdamas šeimos interpeliacijas subjektas pereina iš kaltinamojo į teisiančiojo poziciją, šio diskursyvinio veiksmo interpretaciją daug logiškiau sieti su sakymo situacija, kurioje pasakotojas kaltinamas visai kuo kitu – draugo nužudymu.

Vertinant teksto visumą kaip pasiteisinimą, labai svarbu ne tik tai, jog tikrasis kaltinimas įvardinamas tik pačioje pabaigoje – „O man, blet, sako, kad aš jį užmušiau. Nesąmonė“ (59), bet ir tai, kad eigoje neigiamas mušimas, kuris kaskart tuo pačiu paliudijamas įvairiais eufemizmais: „profilaktiškai trinktelėjau per tą slidų lapės snukį, bet mušti jo nebuvo jokios prasmės“ (50), „Ir mušti dabar aš jo tikrai negalėjau. Nors, žinoma, į šoną įspyriau“ (54), „Nemušiau aš jo – tik mostelėjau porą trumpų smūgių į padychą“ (56) ir t. t. Gan trumpame apsakyme formulė „nemušiau + [konkretus fizinio smurto veiksmas]“ atsikartoja net aštuonis sykius.

Šitai liudija du atskirus paradoksus: 1) Subjektas kaltinamas užmušimu, bet neigia mušimą; 2) Subjektas vienu metu ir neigia, ir patvirtina mušimą. Antrasis prieštaravimas – tai situacija, kai pasakotojas konkrečiais veiksmažodžiais (spirti, trenkti, mesti ir pan.) priima, o bendriniu žodžiu (mušti) atmets tą patį veiksma. Tačiau abiem atvejais naudojamas pirmas gramatinis asmuo, liudijantis veiksmo ryšį su savimi kaip atlikėju. Tuo tarpu pirmasis prieštaravimas kyla iš to, kad nutylėdamas trumpą priešdėlį, subjektas nei priima, nei atmets užmušimo veiksma, o pastato į tokią padėtį, kurioje šis poelgis tampa simboliškai nepasiekiamu – jis negali būti nei paneigtas, nei patvirtintas.

Iš pažiūros tokia diskursyvinė operacija žalinga pačiam pasakotojui, mat neatsakydamas į pamatinį kaltinimą, jis tik dar labiau save kompromituoja. Tačiau kadangi mūsų uždavinys – ne įvertinti šį diskursą iš teisinės perspektyvos, o interpretuoti psichoanalitiškai, verta užduoti ir abstraktesnį klausimą: ką reiškia užmušti? Ar tam būtina žudymo intencija? Jei ne, ar būtina, jog auka mirtų smurto metu? Jei žmogus paliekamas dūsaujantis, kraujuojantis ar be sąmonės, bet miršta tik po pusvalandžio ar pusdienio, ar smurto atlikėjas – žudikas? Koks ryšys turi sieti smurtą ir mirtį, kad galėtume tvirtai teigti žudiko tapatybę besant tiesa, nepriklausoma nuo atlikėjo psichikos?

Šlepiko kūrinys nepateikia atsakymų į šiuos klausimus, tačiau netiesiogiai iškelia juos kaip problemą. Skaitant šį apsakymą kaip realią istoriją labai lengva šokti prie išvadų, tačiau analizuojant jį kaip meno kūrinį, atsiveria galimybė fiksuoti buvimo žudiku paradoksą – šiame diskurse žmogžudžio tapatybė negali būti nei prisiimta, nei atmesta, nes priklauso ne simbolinei, o visai kitai plotmei.

Trauma kaip įtrūkis

Lacano psichoanalizėje išskiriama ne tik įsivaizduojamybė, simbolinė, bet ir tikrovės plotmė [*le réel, the real*]. Pastaroji – tai ne objektyvi empirinė realybė [*réalité, reality*], į kurią nurodo kalba, o psichinė patirtis, kurios subjektui nepavyksta paversti nei vaizdiniu, nei vaidmeniu, nei protu suvokiama idėja, nei apskritai integruoti į jokią socialinę ar kultūrinę sistemą. Ji pasirodo vien kaip išimtis, įtrūkis arba absoliutus nelogiškumas ir

dėl to yra ne pozityvi substanciali užkalbinė būtis, o grynasis negatyvumas. Tai tam tikro simbolinio tinklo plyšys, kuris ne egzistuoja savaime, o pasireiškia vien nesėkmingais įsimbolinimo bandymais – žodžiais, frazėmis ar net ištaisais diskursais, kurie į šią tikrovę gali nurodyti tik iškreiptomis formomis.

Klasikinis pavyzdys – seksualinė prievarta, kurią patyrusi auka negali šio įvykio nei nupasakoti, nei prisiminti. Žmogus vis vien susiduria su neurotiniais simptomais bei riktais, tačiau jų analizė nurodo ne į kurį nors atsiminimą, o vis atsimuša į sieną, už kurios glūdi net ir patyrimo metu sąmoningai neišgyventas įvykis⁴. Jei lygintume žmogaus atmintį su įrašymo paviršiumi, galėtume sakyti, jog tikrovė yra tai, kas lyg ištrinta, nors niekada nebuvo įrašyta.

Be abejo, sugretinti Šlepiko apsakymo pasakotoją su traumos auka gan paradoksalu, kadangi jis pats traktuojamas kaip budelis. Tačiau struktūriškai žudiko vaidmuo jo diskurse funkcionuoja būtent pagal trauminės tikrovės principus. Žodžiai „sako, kad aš jį užmušiau“ (59) – nepriklausomai nuo to, ar juos būtų ištaręs diskurso adresatas, ar kitas subjektas numanomoje komunikacijos situacijoje dar prieš teisinimosi diskursą – žymi grynų gryniausią interpeliaciją. Tačiau subjektas primetamą simbolinį vaidmenį ne įrašo į simbolinę plotmę, o pastato į tikrovės plotmę. Tai reiškia, jog imasi atsakinėti, tačiau niekaip negali šios tapatybės nei paneigti, nei patvirtinti, nei iki pat galo net įvardinti. Kad ir koks tankus bebūtų simbolinis tinklas, kurį pasakotojas neria užuominomis, sutirštinimais, perstūmimais ir t. t., pačiame centre vis vien žioja skylė. Iš vienos pusės, ji funkcionuoja kaip esmių esmė, mat būtent ji sukursto patį pasakojimą kaip teisinimąsi, tačiau iš kitos pusės, nuolatos praspūsdama pro pirštus, ji negali būti tiesiogiai susieta nei su tuo, ką pasakotojas kaip veikėjas padarė, nei su tuo, ko nepadarė.

Šioje vietoje išryškėja pati struktūrinė Lacano psichoanalizės specifika. Skirtingai nei psichologija, kurioje nagrinėjamos jausminės motyvacijos (iš tokios perspektyvos pasakotojas gali būti interpretuojamas ir kaip tas, kuris vengia kaltės, nes niekas nenori būti žudiku, ir kaip tas, kuris geidė nužudyti Sigitą, bet nuopelnų neprisiima dėl gėdos, baimės ar pan.), psichoanalizė siūlo suspenduoti visas išankstines prielaidas apie tariamai natūralias emocines reakcijas ir tyrinėti konkretų diskursą imanentiškai. Būtent tai leidžia fiksuoti, jog žudymas šio diskursyvinio subjekto kalboje priklauso tikrovės plotmei, tuo tarpu simbolinėje plotmėje pastangos ir prisiimti, ir atmesti žmogžudžio vaidmenį kiekvieną sykį šauna pro šalį. Kitaip tariant, pasakotojas susiduria su elementu, kurio savo diskurse negali pažymėti nei pozityviai, nei negatyviai.

Nesėkmingą pastangą prisiimti žudiko tapatybę (pozityvus įsimbolinimas) liudija tapatinimasis su šeima kaip pozicija, iš kurios auka ne nužudoma, o tiesiog pasmerkiama. Kitaip tariant, tapatindamasis su Kitu ir nuteisdamas Sigitą kaip degradavusį ir nepatikimą

⁴ Viena pirmųjų traumos konceptualizacijų psichoanalizės istorijoje – Freudo pacientės Emos atvejis (Freud, 1981 [1895]: 356). Aštuonerių metų ji patyrė priekabiavimą parduotuvėje, kurio visiškai nesuvokė. Vėliau, kai mergaitė buvo dvylika, du pardavėjai labai panašioje situacijoje pasijuokė iš jos drabužių. Mergaitė į šią situaciją sureagavo su didžiule paniką, ėmė bijoti būti parduotuvėse viena ir būtent dėl šios fobijos pradėjo lankytis pas Freudą. Ilgą laiką ji neprisiminė pirmosios situacijos apskritai ir savo baimę aiškino vien antrąja. Būtent dėl to ir galima sakyti, jog trauma niekada nebuvo išgyventa sąmoningai – pirmosios situacijos metu ji nesuvokta, o antroje situacijoje nesąmoningai reaguota į pirmąją.

nevalą, alkoholišką bei vagį, subjektas susikuria simbolinį vaidmens „žudikas“ pakaitalą – teisėjo poziciją, kurią prisiima. Tačiau simbolinis pakaitalas – tai ne tikrovė. Būti smerkiančiu teisėju – ne tas pats kaip būti žudiku. Tikrovė prasprūsta pro pirštus ir vietoj to sukuriama įtampa tarp dviejų nesuderinamų bendruomenių. Atitinkamai bergždžia ir eksplisitinė pastanga primestą vaidmenį atmesti (negatyvus įsimbolinimas), kadangi priešdėlio „už“ nutylėjimas paslepia žmogžudystę po fizinio smurto pakaitalu. Trumpai tariant, pamatinis ir pats svarbiausias subjekto skilimas susijęs su prieštaringa reakcija į jam primestą žudiko vaidmenį, kurio jis niekaip negali įsimbolinti. Deklaracijų (diskurso intencijos) lygmenyje neigiamas ne užmušimas, o mušimas, tuo tarpu netiesioginės, simbolinės kalbos (latentinės tiesos) lygmenyje prisiimamas tik pakaitalas – ne žudiko, o teisėjo vaidmuo.

Mažant šia kryptimi iki galo, paskutinį apsakymo sakinį „Nesąmonė.“ (59) galime interpretuoti ne kaip neigimą, kuriuo dar sykį, tik kitaip pakartojama „nemušiau“, ir ne kaip žudiko tapatybės įsimbolinimą negatyvia forma – „neužmušiau“, o bet kokių simbolinių pastangų bergždumo žymę. Kad ir kiek būtų pasakota apie draugą, jo vaikystę, jo ar savo šeimą, bendrus reikalus, nuotykius, pykčius ir pan., niekas nepadeda integruoti žudymo į savo tapatybę. Iš Lacano teorijos perspektyvos, ne veltui šis vieno žodžio sakinytis yra pats paskutinis. Tiesioginėje akistatoje su tikrovės plotme kalba užleidžia vieta tylai. Įvardinę tikrąjį kaltinimą, subjektas tartum paskutinį sykį atsідūsta ir nesąmone pavadina pačią pasakojimo situaciją – aplinkkeliais, sutirštinimais, perštūmimais ir paradoksaus vystytą pastangą ir prisiimti, ir atmesti simbolinį vaidmenį, kuris taip ir liko neįsimbolintas.

Išvados

Remdamiesi struktūrine psichoanalize Alvydo Šlepiko apsakymą „Mano draugas Sigitas“ interpretavome kaip itin kūrybingą, tačiau savaip bergždžią diskursyvine pastangą įsimbolinti žmogžudystę. Lacano konceptai leido atskleisti, jog priėmęs kaltinimą nužudymu ne simbolinėje, o tikrovės plotmėje, homodiegetinis pasakotojas šiame tekste vienu metu atlieka du prieštarigus judesius: a) tapatindamasis su iš miesto atvykusia šeima kaip Kitu ir perstumdamas jam primestus vaidmenis kitam veikėjui, subjektas susikuria simbolinį žudiko vaidmens pakaitalą – teisėjo poziciją, iš kurios pasmerkia savo draugą; b) teisindamasis ne dėl užmušimo, o mušimo, kurį kaskart pats paliudija, subjektas ne tik pats sau prieštarauja, bet ir neatsako į jam mestą kaltinimą. Taigi, žudiko tapatybės nepavyksta nei prisiimti, nei atmesti ir vietoj to sukuriamas itin prieštaringas pasakojimas, kurio kaip pasiteisinimo beprasmybė kūrinio pabaigoje įvertinama žodžiu „Nesąmonė“.

Kadangi šį tekstą traktavome kaip meno kūrinį, o ne vertinome iš teisinės perspektyvos, kurią numatytą diskursyvinę situaciją, žudymo veiksmą nei patvirtinome, nei paneigėme, o interpretavome kaip simbolinės plotmės įtrūkį. Šitai leido pamatyti, jog trauminis diskurso pobūdis gali būti siejamas ne tik su aukos, bet ir budelio pozicija. Skirtingai nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio, ne tik nukentėjusio, bet ir kenkiančio, smurtaujančio subjekto kalba gali būti suręsta aplink veiksmą, kuris apskritai neturi vietos simbolinėje plotmėje – juo nei gėdijamasi, nei didžiuojamasi, jis nesusiejamas nei su kalte, nei nekaltybe. Tokiame

diskurse pasirodo įvairūs neįsimbolinto akto pakaitalai ir užuominos, tačiau jis apskritai atsietas nuo to, ką subjektas padarė arba nepadarė, kas jam sava, o kas svetima.

Literatūra

- Barthes, R. (2022) [1967], Autoriaus mirtis. *Metai*, 4 <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=17901>.
- Bellemin-Noël, J. (1988). *Interlignes 1. Essais de Textanalyse*. Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion.
- Bellemin-Noël, J. (1989). Foundations and Problems of "Textanalysis". *American Imago*, 56(3), 221-235.
- Bloom, H. (1973). *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press.
- Freud, S. (1981) [1895], Project for a Scientific Psychology. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 1*, 283-397. London: The Hogarth Press.
- Genette, G., (1983) [1972], *Narrative Discourse. An Essay in Method*. New York: Cornell University Press.
- Holland, N. N. (1975). *Poems in Persons*. New York: W. W. Norton & Co.
- Lacan, J. (1999) [1949]. Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique. *Écrits*. Vol. 1. P. 92-99. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1999) [1956]. Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956. *Écrits*, 1, 457-489.
- Lacan, J. (2011) [1966]. Seminaras apie „Pavogtą laišką“ (vert. Keršytė, N., Mikalauskienė, N.). *XX amžiaus literatūros teorijos*, 1, 373-406.
- Lacan, J. (2019) [1961]. *Transference. The Seminar of Jacques Lacan, Book VIII*. Cambridge: Polity.
- Mauron, C. (1972). Psychocriticism. *SubStance*, 1(3), 53-59.
- Sabolius, K. (2012). *Įnirtingas miegas. Vaizduotė ir fenomenologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šlepikas, A. (2016). Mano draugas Sigitas. *Lietaus dievas ir kiti*. P. 50-59. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Žukauskaitė, A. (1999). „Realybės grimasos“ J. Lacano psichoanalizėje. *Problemos*, 55, 52-67.